

ԵՐԵՎԱՆԻ ՊԵՏԱԿԱՆ ՀԱՄԱԼՍԱՐԱՆ

Գասպարյան Գարրի Գարիկի

ՄԹՆՈԼՈՐՏԱՅԻՆ ՕԴԻ ՊԱՀՊԱՆՈՒԹՅԱՆ ԲՆԱԳԱՎԱՌՈՒՄ ՏՆՏԵՍԱԿԱՆ
ԿԱՌՈՒՑԱԿԱՐԳԻ ԶԱՐԳԱՑՄԱՆ ՀԻՄՆԱԽՆԴԻՐՆԵՐԸ
ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅՈՒՆՈՒՄ

Ը.00.02 «Տնտեսության, նրա ոլորտների տնտեսագիտություն և կառավարում»
մասնագիտությամբ տնտեսագիտության թեկնածուի գիտական աստիճանի
հայցման ատենախոսության

ՍԵՂՄԱԳԻՐ

**Ատենախոսության թեման հաստատվել է Հայաստանի պետական
տնտեսագիտական համալսարանում**

Գիտական ղեկավար՝

տնտեսագիտության թեկնածու, դոցենտ
Ղանթարջյան Ռուբեն Սուրենի

Պաշտոնական ընդդիմախոսներ՝

տնտեսագիտության դոկտոր, պրոֆեսոր
Աբրահամյան Վահրամ Գևորգի

տնտեսագիտության թեկնածու, դոցենտ
Մատինյան Ալվարդ Գարեգինի

Առաջատար կազմակերպություն՝

**Հայաստանի ազգային ագրարային
համալսարան**

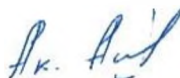
Ատենախոսության պաշտպանությունը կայանալու է 2025 թվականի ապրիլի 18-ին՝ ժամը 13:30-ին, Երևանի պետական համալսարանում գործող ՀՀ ԲԿԳԿ-ի Տնտեսագիտության 015 մասնագիտական խորհրդի նիստում:

Հասցեն՝ 0025, ք. Երևան, Աբովյան փող. 52:

Ատենախոսությանը կարելի է ծանոթանալ Երևանի պետական համալսարանի գրադարանում:

Սեղմագիրն առաքված է 2025թ. մարտի 12-ին:

Մասնագիտական խորհրդի գիտական քարտուղար,
տնտեսագիտության թեկնածու, դոցենտ՝

Ա.Ա. Հակոբջանյան

ԱՏԵՆԱՆՈՍՈՒԹՅԱՆ ԸՆԴՀԱՆՈՒՐ ԲՆՈՒԹԱԳԻՐԸ

Ատենախոսության թեմայի արդիականությունը: Վերջին ժամանակներում մարդկությունը առերեսվում է էկոլոգիական բարդ և բազում մարտահրավերների, որոնց առաջացման առանցքային գործոնը հասարակության՝ շրջակա միջավայրի վրա բացասական ազդեցություն ունեցող տնտեսական գործունեությունն է: Տնտեսական գործունեության բարեփոխման և էկոլոգիական խնդիրների լուծման կարևորության ու հրատապության գիտակցումը այժմ ստացել է գլոբալ բնույթ, ինչը միանգամայն բնական է, քանի որ դրանց անտեսումն ու հետագա սրացումները կարող են հանգեցնել էկոլոգիական, սոցիալական աղետների և տնտեսական ճգնաժամերի: Աշխարհում արդեն ամրապնդվում է այն գաղափարը, որ տնտեսական արտադրահարաբերությունների էկոլոգացմանն ուղղված միջոցառումների իրականացումը ոչ միայն չի խոչընդոտում, այլ սովորաբար նպաստում է տնտեսության զարգացմանը՝ հնարավորություններ ստեղծելով հասարակության կայուն զարգացման ապահովման համար:

Ներկայումս էկոլոգիական ամենատուր ու ռիսկային հիմնախնդիրներից է համարվում մթնոլորտային օդի աղտոտումը, որը կլիմայի գլոբալ փոփոխության, հանրային առողջության վատթարացման ու բարեկեցության անկման, և, ընդհանրապես, շրջակա միջավայրի քայքայման պատճառ է հանդիսանում:

Մթնոլորտային օդի պահպանության խնդիրը սուր կեպով է արտահայտված նաև Հայաստանի Հանրապետությունում: Ըստ Միավորված ազգերի կազմակերպության հրապարակած տվյալների՝ Հայաստանում մթնոլորտային օդի աղտոտվածությունը 6.8 անգամ գերազանցում է Առողջապահության համաշխարհային կազմակերպության կողմից սահմանված ցուցանիշը և յուրաքնչյուր տարի հանգեցնում է քաղաքացիների հազարավոր մահերի, մասնավորաբար՝ միայն 2019թ. մահերի թիվը հասել է 3091-ի¹, արդյունքում մթնոլորտային օդի աղտոտմամբ պայմանավորված կորուստները հանրապետությունում վերջին տարիներին համարժեք են եղել ՀՀ-ի ՀՆԱ-ի 11%-ից ավելին²: Մթնոլորտային օդի աղտոտման տնտեսական բացասական հետևանքներից զատ պետք է նաև նշել, որ մաքուր, առողջ և կայուն միջավայրը հանդիսանում է մարդու հիմնարար իրավունքների անքակտելի մասը, ինչը 2022թ. ամրագրվել է Միավորված ազգերի կազմակերպության Մարդու

¹ UNEP, “Pollution Action Note”, <https://www.unep.org/interactives/air-pollution-note/> (last acces - 29.06.2024)

² OECD.Stat, “Mortality, morbidity and welfare cost from exposure to environment-related risks”, https://stats.oecd.org/Index.aspx?DataSetCode=EXP_MORSC# (last acces - 29.06.2024)

իրավունքների խորհուրդի կողմից ընդունված պատմական բանաձևով³: ՀՀ-ում անվտանգ շրջակա միջավայր ապահովելու կարևորությունը ամրագրված է երկրի մայր օրենքում, մասնավորաբար՝ համաձայն ՀՀ Սահմանադրության 12-րդ հոդվածի՝ պետությունը խթանում է շրջակա միջավայրի պահպանությունը, բարելավումը և վերականգնումը, բնական պաշարների ողջամիտ օգտագործումը՝ ղեկավարվելով կայուն զարգացման սկզբունքով և հաշվի առնելով պատասխանատվությունն ապագա սերունդների առջև⁴: Շրջակա միջավայրի պահպանության համաշխարհային փորձը վկայում է, որ շրջակա միջավայրի, այդ թվում՝ մթնոլորտային օդի պահպանության խթանման եթե ոչ լավագույն, ապա ամենարդյունավետ մոտեցումներից է հանդիսանում տնտեսական կառուցակարգի գործադրումը:

ՀՀ-ում անկախացումից ի վեր մթնոլորտային օդի պահպանության բնագավառում ձևավորվել և բանեցվում է որոշակի տնտեսական կառուցակարգ: Սակայն, հաշվի առնելով մթնոլորտային օդի աղտոտմամբ պայմանավորված հանրապետությունում առկա էկոլոգատնտեսական պատկերը, ինչպես նաև մթնոլորտային արտանետման անշարժ աղբյուրներից անջատվող վնասակար նյութերի որսման խիստ ցածր մակարդակը և արտանետումների աճ դրևորելու միտումը՝ ակնհայտ է դառնում՝ մթնոլորտային օդի պահպանության ազգային տնտեսական կառուցակարգի արդյունավետության բարձրացմանն ուղղված քայլերի և միջոցառումների մշակումն ու իրականացումը խիստ արդիական է և հրատապ:

Հետազոտության նպատակը և խնդիրները: Հետազոտության նպատակը Հայաստանի Հանրապետությունում մթնոլորտային օդի պահպանության բնագավառում գործադրվող տնտեսական կառուցակարգի առկա հիմնախնդիրների բացահայտումն ու դրանց լուծման հնարավոր ուղիների առաջադրումն է:

Նշված նպատակին հասնելու համար ատենախոսությունում առաջադրվել և լուծվել են հետևյալ խնդիրները.

- ուսումնասիրել շրջակա միջավայրի պահպանության բնագավառում գործադրվող տնտեսական կառուցակարգի տեսամեթոդական հիմունքներն ու առանձնահատկությունները մթնոլորտային օդի պահպանության համատեքստում,
- վերլուծել և հետազոտել մթնոլորտային օդի պահպանության տնտեսական գործիքակազմն ու դրա կիրարկման միջազգային փորձը,

³ UNEP, “Advancing the Right to a Healthy Environment”, <https://www.unep.org/explore-topics/environmental-rights-and-governance/what-we-do/advancing-right-healthy-environment> (last access - 29.06.2024)

⁴ ՀՀ Սահմանադրություն, 2015թ., հոդված 12

- ուսումնասիրել մթնոլորտային օդի պահպանության ազգային տնտեսական կառուցակարգը և գնահատել դրա ապահոված էկոլոգատնտեսական արդյունքները,

- գնահատել ՀՀ-ում մթնոլորտային արտանետումների և տնտեսական աճի միջև փոխկապվածությունները,

- բացահայտել ավտոտրանսպորտային արտանետումների կարգավորման տնտեսական կառուցակարգի անկատարություններն ու մատնանշել դրանց վերացման հնարավոր ուղիներն ու կառուցակարգի բարեփոխման հնարավորությունները,

- անշարժ աղբյուրներից մթնոլորտային արտանետումների կրճատում ապահովելու նպատակով առաջադրել գործադրվող տնտեսական կառուցակարգի կատարելագործման ճանապարհային քարտեզը և ուրվագծել կառուցակարգի զարգացման առաջնահերթությունները:

Հետազոտության օբյեկտը և առարկան: Հետազոտության օբյեկտը ՀՀ-ում մթնոլորտային օդի պահպանության բնագավառում գործադրվող տնտեսական կառուցակարգն է: Հետազոտության առարկան մթնոլորտային օդի պահպանության ազգային տնտեսական կառուցակարգի կատարելագործման ու զարգացման հիմնախնդիրներն են:

Հետազոտության մեթոդական, տեսական և տեղեկատվական հիմքերը: Հետազոտությունում կիրառվել են գիտական ճանաչողության մի շարք մեթոդներ, այդ թվում՝ համեմատական վերլուծության, վերացարկման, ինդուկցիայի և դեդուկցիայի, գրաֆիկական մեկնաբանման, վիճակագրական և էկոնոմետրիկ մոդելավորման մեթոդները:

Հետազոտության համար տեսական հիմք են հանդիսացել շրջակա միջավայրի, այդ թվում՝ մթնոլորտային օդի պահպանության վերաբերյալ հայ և օտարազգի ականավոր գիտնականների գիտահետազոտական աշխատությունները, ՀՀ և այլ պետությունների օրենքները, կառավարության որոշումները և այլ նորմատիվ իրավական ակտերը, Տնտեսական համագործակցության և զարգացման կազմակերպության, Առողջապահության համաշխարհային կազմակերպության, Միավորված ազգերի կազմակերպության զեկույցները, հոդվածները, հաշվետվությունները և աշխատանքային փաստաթղթերը: Տեղեկատվական հիմք են հանդիսացել վերոբերյալ կառույցների պաշտոնական կայքերը, դրանցում հրապարակված տվյալները, պաշտոնական տեղեկագրերը, ՀՀ վիճակագրական կոմիտեի տվյալների բազաները, ՀՀ շրջակա միջավայրի և ֆինանսների նախարարությունների պաշտոնական կայքերը, ինչպես նաև միջազգային վիճակագրական և տեղեկատվական ամփոփագրերը և վերլուծությունները:

Ատենախոսության գիտական նորույթը: Ատենախոսության շրջանակներում իրականացված ուսումնասիրության հիման վրա ստացվել են մի շարք արդյունքներ, որոնցից գիտական նորույթն արտացոլող հիմնական դրույթներն են.

- ՀՀ-ում մթնոլորտային արտանետումների վրա տնտեսական աճի ազդեցության գնահատման արդյունքում բացահայտվել են համախառն ներքին արդյունքի և մթնոլորտային օդ արտանետումների միջև առկա փոխառնչությունները:
- Ավտոտրանսպորտային միջոցներից մթնոլորտային օդ վնասակար նյութեր արտանետողների հարկման մեթոդական և համակարգային խնդիրների բացահայտման հիման վրա առաջարկվել է էկոլոգիական գործոնը հաշվառող բնապահպանական հարկման նոր կառուցակարգ:
- Բացահայտելով անշարժ աղբյուրներից մթնոլորտային օդ արտանետումների կարգավորման տնտեսական կառուցակարգի անկատարությունները՝ մշակվել է դրա գործիքակազմի կատարելագործման միջոցառումների համակարգ:

Ատենախոսության գործնական նշանակությունը: Ատենախոսության արդյունքների գործնական նշանակությունը կայանում է նրանում, որ իրականացված ուսումնասիրությունների արդյունքները, ներկայացված գիտական և գործնական առաջարկությունները կարող են օգտագործվել պետական մարմինների կողմից ՀՀ-ում մթնոլորտային օդի պահպանության բնագավառում գործադրվող տնտեսական կառուցակարգի արդյունավետության բարձրացմանն ուղղված քայլերի և համալիր միջոցառումների մշակման գործում, գիտատեղեկատվական հիմք հանդիսանալ պետական էկոլոգիական քաղաքականության, զարգացման ռազմավարության, էկոլոգիական նորմատիվ իրավական ակտերի ձևավորման և բարեփոխման համար: Ատենախոսության արդյունքները որպես ուսուցողական և տեսամեթոդական նյութ կարող են նաև օգտագործվել բարձրագույն ուսումնական հաստատություններում շրջակա միջավայրի և դրա տարրերի պահպանությանը նվիրված դասախոսությունների համար, միաժամանակ կարող են արժեքավոր լինել էկոլոգիական խնդիրներով ու դրանց լուծմամբ հետաքրքրվող մասնագետների և ՀՀ քաղաքացիների համար:

Ատենախոսության արդյունքների փորձարկումը և հրապարակումները: Ատենախոսության հիմնական արդյունքները քննարկվել են Հայաստանի պետական տնտեսագիտական համալսարանի տնտեսագիտական ֆակուլտետի «Շրջակա միջավայրի և կայուն զարգացում» ամբիոնում, ՀՀ շրջակա միջավայրի նախարարությունում, գիտնականների և հետազոտողների հետ, ինչպես նաև Երևանի պետական համալսարանի տնտեսագիտության և կառավարման

Ֆակուլտետի 2025 թվականի փետրվարի 10-ին կայացած գիտական սեմինարի շրջանակներում: Ատենախոսության հիմնական արդյունքները և դրույթները հրապարակվել են 8 գիտական հոդվածներում:

Ատենախոսության կառուցվածքը: Ատենախոսությունը բաղկացած է ներածությունից, երեք գլուխներից, եզրակացություններից, օգտագործված գրականության ցանկից և հավելվածներից: Ատենախոսությունը շարադրված է 130 էջի վրա՝ առանց հավելվածների:

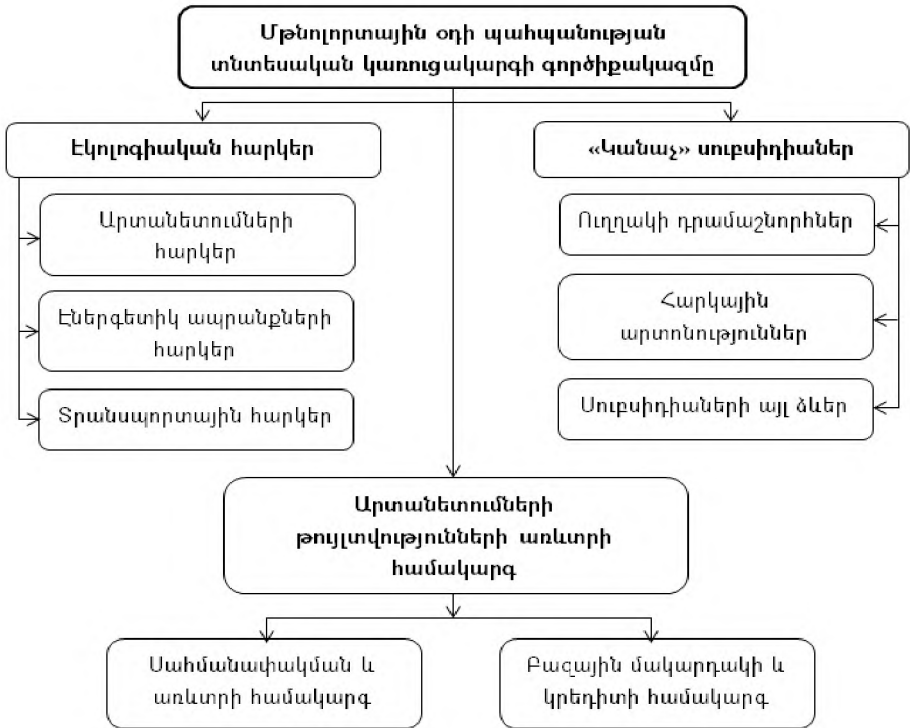
ԱՏԵՆԱԽՈՍՈՒԹՅԱՆ ՀԱՄԱՌՈՏ ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹՅՈՒՆԸ

Ատենախոսության «**Ներածություն**» բաժնում հիմնավորվել է թեմայի արդիականությունը, ներկայացվել են հետազոտության հիմնական նպատակը, ուսումնասիրության օբյեկտը և առարկան, աշխատանքի տեսամեթոդական և տեղեկատվական հիմքերը, գիտական նորույթը և ստացված հիմնական արդյունքները, ատենախոսության արդյունքների գիտական և գործնական կիրառական նշանակությունը, ինչպես նաև աշխատանքի կառուցվածքն ու ծավալը:

Ատենախոսության առաջին՝ «**Մթնոլորտային օդի պահպանության բնագավառում գործադրվող տնտեսական կառուցակարգի տեսամեթոդաբանական հիմնահարցերը**» գլխում ներկայացվել են շրջակա միջավայրի պահպանության բնագավառում գործադրվող տնտեսական կառուցակարգի էությունը, դերն ու առանձնահատկությունները, ընձեռած առավելություններն ու հնարավորությունները մթնոլորտային օդի պահպանության համատեքստում: Այս գլխում անդրադարձ է կատարվել նաև մթնոլորտային օդի պահպանության տնտեսական կառուցակարգի գործիքակազմին ու դրա կիրարկման միջազգային փորձին:

Շրջակա միջավայրի պահպանության բնագավառում գործադրվող տնտեսական կառուցակարգի վերաբերյալ ուսումնասիրությունների արդյունքում եզրակացվել է՝ մթնոլորտային օդի պահպանության տնտեսական կառուցակարգը իրենից ներկայացնում է տնտեսական ձևերի և մեթոդների ամբողջություն, որը, տնտեսավարող սուբյեկտների մոտ տնտեսական շահագրգռվածություն ստեղծելով, նպատակաուղղված է հանրային առողջության և շրջակա միջավայրի համար բարենպաստ մթնոլորտային օդի որակի ապահովմանը: Նաև արձանագրվել է, որ շուկայական տնտեսության պայմաններում շրջակա միջավայրի պահպանության հարցում տնտեսական կառուցակարգը առանցքային դերակատարում ունի, դա միտված է լուծելու էքստերնալների հիմնախնդիրը, որոնց գոյությունը էկոլոգիական խնդիրների առաջացման պատճառ է հանդիսանում: Ինչ վերաբերում է մթնոլորտային օդի պահպանության տնտեսական կառուցակարգի գործիքակազմին,

ապա պետք է նշել, որ դա իրենից ներկայացնում է բազմաբաղադրիչ համակարգ, որի յուրաքանչյուր տարր հիմնված է սկզբունքորեն տարբեր մոտեցումների վրա (տե՛ս Գծապատկեր 1):

Գծապատկեր 1. Մթնոլորտային օդի պահպանության տնտեսական կառուցակարգի գործիքակազմը⁵

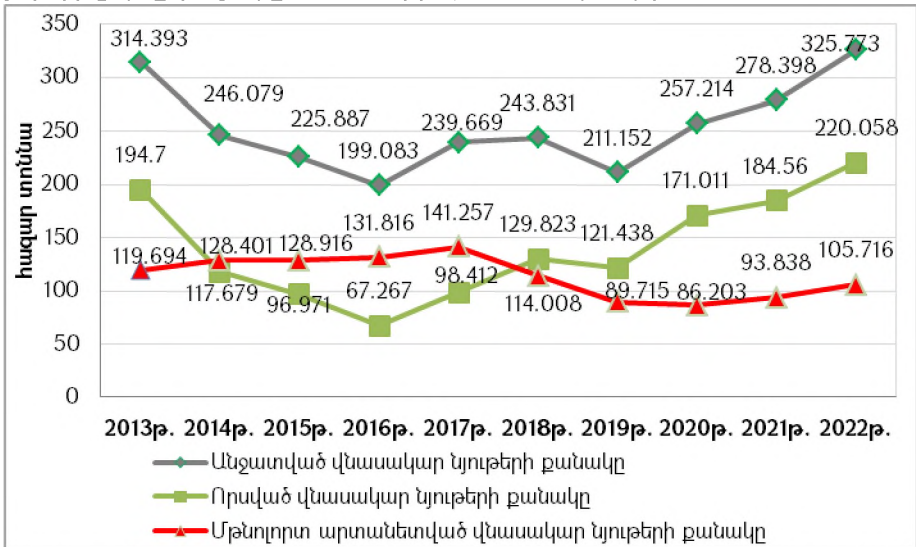
Միաժամանակ տնտեսական գործիքակազմի կիրարկման միջազգային փորձի ուսումնասիրությունից ակնհայտ է դարձել տնտեսական գործիքակազմի՝ համալիր գործադրման կարևորությունը և մթնոլորտային օդի պահպանության գործում էկոլոգատնտեսական դրական արդյունքներ ապահովելու բավարար ներուժի առկայությունը:

Ատենախոսության երկրորդ՝ «**ՀՀ-ում մթնոլորտային օդի պահպանության գործող տնտեսական կառուցակարգը և դրա արդյունավետության գնահատումը**» գլխում վերլուծվել է մթնոլորտային օդի պահպանության ազգային

⁵ Գասպարյան Գ., «Մթնոլորտային օդի պահպանության տնտեսական կառուցակարգի գործիքակազմն ու կիրարկման միջազգային փորձը». Գիտական Արցախ, № 1(20), 2024, էջ 209-224, DOI: 10.52063/25792652-2024.1.20-209

տնտեսական կառուցակարգը, դիտարկվել են մթնոլորտային օդ արտանետումների շարժընթացները և դրանք պայմանավորող հիմնական գործոնները, հասարակության բավարարվածության մակարդակը մթնոլորտային օդի որակով, զննության են առնվել բնապահպանական միջոցառումների պետական ֆինանսավորման իրավական կարգավորումն ու ծավալները, ներկայացվել է մթնոլորտային օդի պահպանությանն ուղղված նյութական խրախուսման ազգային փորձը և դրա ապահոված արդյունքները: Նաև գնահատվել են ՀՀ-ում մթնոլորտային արտանետումների և տնտեսական աճի միջև փոխկապվածությունները:

Մթնոլորտային արտանետումների կանխարգելման հարցում ազգային տնտեսական կառուցակարգի արդյունավետության վերաբերյալ պատկերացում կազմելու նպատակով այս գլխում դիտարկել ենք ՀՀ-ում արտանետման անշարժ աղբյուրներից անջատված, որսված և մթնոլորտ արտանետված վնասակար նյութերի շարժընթացները 2013-2022թթ. (տե՛ս Գծապատկեր 2):

Գծապատկեր 2. Արտանետման անշարժ աղբյուրներից անջատված, որսված և մթնոլորտ արտանետված վնասակար նյութերի քանակը ՀՀ-ում 2013-2022 թթ.⁶

Հետազոտությունների արդյունքում բացահայտել ենք, որ ՀՀ-ում անջատված վնասակար նյութերի որսում առավելապես կատարվում է Արարատի և Կոտայքի

⁶Գծապատկերը կառուցվել է հեղինակի կողմից, տվյալների աղբյուր՝ ՀՀ վիճակագրական կոմիտե, «Շրջակա միջավայրը և բնական պաշարները Հայաստանի Հանրապետությունում 2017 թվականին», 2018թ., էջ 49-50, https://armstat.am/file/article/eco_book_2017_8.pdf, «Շրջակա միջավայրը և բնական պաշարները Հայաստանի Հանրապետությունում 2022 թվականին», 2023թ., էջ 86-87, https://armstat.am/file/article/eco_book_2022_8.pdf

մարզերում, իսկ այլ մարզերում և Երևան քաղաքում այդ ցուցանիշը գրոյական կամ բավականին ցածր մակարդակի վրա է գտնվում: Այս երևույթը, ըստ էության, պայմանավորված է նշված մարզերում ցեմենտի գործարանների առկայությամբ: Ցեմենտի գործարաններում անջատվող վնասակար նյութերի ծավալը մեծ է, միաժամանակ բարձր է նաև անջատված արտանետումների որսման ցուցանիշը, օրինակ՝ «Արարատցեմենտ» ՓԲԸ-ում վառարանների փոշու կլանման արդյունավետությունը կազմում է 99.7%⁷: Մասնավորաբար՝ 2022թ. Արարատի մարզում որսված նյութերի քանակը ավելի քան 197 հազար տոննա է եղել, որը կազմում է միևնույն թվականին որջ հանրապետությունում որսված նյութերի գրեթե 90%-ը, Կոտայքի մարզում՝ շուրջ 19 հազար տոննա՝ կազմելով ընդհանուրի ավելի քան 8%-ը, միաժամանակ հավելենք՝ տվյալ մարզերում անջատված նյութերի որսման մակարդակը համապատասխանաբար կազմում է 98% և 43%⁸: Երևանում 2022թ. որսվել է անջատված նյութերի ընդամենը 14%-ը, Սյունիքի մարզում՝ 6%-ը, Լոռու մարզում՝ 0.03%-ը, իսկ մնացած մարզերում որսման ցուցանիշը եղել է գրոյական⁹:

Այսպիսով՝ եթե Հայաստանում արտանետման անշարժ աղբյուրներից անջատված և որսված նյութերի քանակից բացառենք Արարատի և Կոտայքի մարզերի համապատասխան ցուցանիշները, ապա անջատված նյութերի որսման մակարդակը կկազմի ընդամենը 4%: Այսօրինակ ցուցանիշի պարագայում էլ միանգամայն բնական է ՀՀ բնակչության՝ մթնոլորտային օդի որակով (պայմանավորված արդյունաբերական արտանետումներով) բավարարվածության խիստ ցածր մակարդակը, որը տատանվում է 3-4 %-ի շրջակայքում¹⁰:

Ավտոտրանսպորտային արտանետումների ուսումնասիրության արդյունքում արձանագրել ենք, որ դրանք աճի միտում են դրսևորում, և մթնոլորտային օդի աղտոտման հարցում ավտոտրանսպորտային արտանետումների մասնաբաժինը գերակշռում է՝ վերջին չորս տարիներին տատանվելով 70%-ի շրջակայքում: Նման ցուցանիշը պայմանավորված է ինչպես ավտոտրանսպորտային միջոցների քանակի

⁷ Գասպարյան Գ., «Մթնոլորտային օդի որակի պահպանությանն ուղղված տնտեսական կառուցակարգը ՀՀ-ում». ԲԱՆԲԵՐ ՀՊՏՀ, № 2, 2022, էջ 132-145, DOI: 10.52174/1829-0280_2022.2-132

⁸ ՀՀ վիճակագրական կոմիտե, «Շրջակա միջավայրը և բնական պաշարները Հայաստանի Հանրապետությունում 2022 թվականին», 2023թ., էջ 86-87, https://armstat.am/file/article/eco_book_2022_8.pdf

⁹ Տե՛ս նույն տեղը

¹⁰ ՀՀ վիճակագրական կոմիտեի պաշտոնական կայք, «Բնակչության բավարարվածությունը շրջակա միջավայրի վիճակով, ըստ բողոքի տեսակի, ըստ մարզերի և ըստ տարիների», https://statbank.armstat.am/pxweb/hy/ArmStatBank/ArmStatBank_8%20Environment_Life%20Quality/EE-lq-10.px/table/tableViewLayout2/?rxid=9ba7b0d1-2ff8-40fa-a309-fae01ea885bb (Վերջին մուտք՝ 28.05.2024)

շարունակաբար աճով, այնպես էլ ավտոտրնասպորտային ազգային պարկի էկոլոգիական տեսանկյունից ցածր որակով: Այս համատեքստում որպես դրական տեղաշարժ արձանագրվել է էլեկտրամոբիլների ձեռքբերումն ու շահագործումը խթանելու նպատակով «Կանաչ» սուբսիդիաների կիրարկումը, ինչը էականորեն նպաստել է հանրապետությունում էլեկտրական շարժիչով ավտոմեքենաների քանակի ավելացմանը:

Այսուհանդերձ, լուրջ մտահոգություն է առաջացնում պետական բնապահպանական ծախսերի տեսակարար կշիռը ՀՆԱ-ում, քանի որ այն տատանվում է 0.1%-ի շուրջ, մինչդեռ նշված ցուցանիշը աշխարհի զարգացած երկրներում բազմապատիկ ավել է, օրինակ՝ Եվրոպական միությունում գտնվում է 2%-ի շրջակայքում¹¹:

Պարզել ենք նաև, որ, համաձայն Տնտեսական համագործակցության և զարգացման կազմակերպության տվյալների, Հայաստանում մթնոլորտային օդի միայն PM_{2.5}-ով աղտոտման հետևանքով վաղաժամ մահվան հետ կապված սոցիալական տարեկան ծախսերը առեղծվածի չափսերի են հասնում և վերջին տարիներին համարժեք են եղել ՀՆԱ-ի ավելի քան 11%-ին, մասնավորաբար՝ 2019թ. այդ ցուցանիշը եղել շուրջ 11.7%, համեմատության համար նշենք, որ ԵՄ միջին ցուցանիշը կազմել է 3.3%¹², մինչդեռ միևնույն թվականին Հայաստանում մթնոլորտային արտանետումների համար բնապահպանական հարկերի ՀՆԱ-ում ունեցած տեսակարար կշիռը կազմել է ընդամենը 0.04%, ինչը վկայում է՝ բնապահպանական հարկերը ապահովում են մթնոլորտի աղտոտմամբ առաջացող բացասական էքստերնալ ծախսերի ինտերնալիզացիայի խիստ ցածր մակարդակ:

Մթնոլորտ արտանետված վնասակար նյութերի ծավալների և ՀՆԱ-ի փոխազդեցության գնահատման արդյունքում բացահայտել ենք՝ թե՛ կարճաժամկետում, թե՛ երկարաժամկետում ՀՆԱ-ի և անշարժ աղբյուրներից մթնոլորտ արտանետված վնասակար նյութերի ծավալների միջև առկա է դրական կապ: Մասնավորապես՝ կարճաժամկետում ՀՆԱ-ի տոկոսային փոփոխության 1 տոկոսային կետով ավելացումը տվյալ տարում, այլ հավասար պայմաններում, հանգեցնում է տվյալ տարում արտանետումների տոկոսային փոփոխության ավելացմանը միջինում 0.20 տոկոսային կետով: Երկարաժամկետում, երբ ՀՆԱ-ի տոկոսային աճը տվյալ տարում ավելանա 1 տոկոսային կետով, ապա, այլ հավասար պայմաններում, արտանետումների տոկոսային աճը 12 տարի հետո կավելանա

¹¹ Գասպարյան Գ., «Շրջակա միջավայրի պահպանության ոլորտի ֆինանսավորման հիմնախնդիրը ՀՀ-ում». Տարածաշրջան և աշխարհ, N° 6, Երևան, 2020, Էջ 101-104

¹² OECD.Stat, Mortality, morbidity and welfare cost from exposure to environment-related risks, https://stats.oecd.org/Index.aspx?DataSetCode=EXP_MORSC# (last acces - 28.05.2024)

միջինում 0.64 տոկոսային կետով: Ճգնաժամի տարիներին արտանետումների տոկոսային փոփոխությունները միջինում 8 տոկոսային կետով ավելի են եղել՝ համեմատած ոչ ճգնաժամային տարիներին: Իսկ ավտոտրանսպորտից մթնոլորտային արտանետումների վրա ՀՆԱ-ի ազդեցությունը կարճաժամկետում չի նկատվում: Կապը սկսվում է նկատվել 3 լագ ուշացումով: Մասնավորապես՝ ՀՆԱ-ի տոկոսային փոփոխության 1 տոկոսային կետով ավելացումը տվյալ տարում, այլ հավասար պայմաններում, հանգեցնում է արտանետումների տոկոսային փոփոխության ավելացմանը միջինում 0.22 տոկոսային կետով 3 տարի հետո: Տվյալ տարում ՀՆԱ-ի տոկոսային փոփոխության 1 տոկոսային կետով ավելացումը, այլ հավասար պայմաններում, հանգեցնում է երկարաժամկետում՝ 11 տարի հետո, արտանետումների տոկոսային փոփոխության նվազման միջինում 0.15 տոկոսային կետով: Ճգնաժամի տարիներին արտանետումների տոկոսային փոփոխությունները միջինում 7 տոկոսային կետով պակաս են եղել ոչ ճգնաժամային տարիների համեմատ: Ստացված արդյունքները փաստում են զարգացման տեխնոգեն մոդելից կայուն զարգացմանն անցնելու հրատապությունը և ընդգծում այդ գործում ազգային տնտեսական կառուցակարգի բարեփոխման կարևորությունն ու առաջնահերթությունները:

Ատենախոսության երրորդ՝ **«Մթնոլորտային օդի պահպանության տնտեսական կառուցակարգի բարեփոխման գերակայությունները ՀՀ-ում»** գլխում ներկայացվել են մթնոլորտային օդի պահպանության ազգային տնտեսական կառուցակարգի հիմնախնդիրները, ինչպես նաև ուրվագծվել են մթնոլորտային օդի պահպանության գործող տնտեսական կառուցակարգի զարգացման առաջնահերթությունները և վերջիններիս հիման վրա առաջարկվել մթնոլորտային օդի պահպանության ազգային տնտեսական կառուցակարգի կատարելագործման ու զարգացման ուղիները:

ՀՀ-ում ավտոտրանսպորտային արտանետումների համար բնապահպանական հարկման ուսումնասիրության արդյունքում եզրակացրել ենք, որ մարդատար ավտոտրանսպորտային միջոցների բնապահպանական հարկի գործող կառուցակարգը չի ապահովում էկոլոգիական գործոնի համաչափ հաշվառում՝ պայմանավորված բնապահպանական հարկի ըստ ավտոտրանսպորտային միջոցի շարժիչի հզորության հաշվարկման մեթոդով: Ըստ արտանետումների ցուցանիշների բնապահպանական հարկի սահմանումը դիտարկելով որպես լավագույն ուղենիշ՝ Հայաստանում որպես միջանկյալ և գործող մեթոդից առավել արդյունավետ տարբերակ առաջարկել ենք բնապահպանական հարկի ըստ շարժիչի աշխատանքային ծավալի սահմանումը, որը առավել նպատակահարմար է էկոլոգիական ազդեցության համաչափ հաշվառման տեսանկյունից, քանի որ

արտանետումների և շարժիչի աշխատանքային ծավալի միջև կապն ավելի ուժեղ է՝ ի տարբերություն արտանետումների և շարժիչի հզորության միջև կապի: Դա պայմանավորված է այն հանգամանքով, որ նորարարական տեխնոլոգիաներով ու լուծումներով կառուցված շարժիչները վառելիքի համեմատաբար ցածր ծախսով ունակ են ապահովել հավասարաչափ հզորություն շարժիչի ավելի նվազ աշխատանքային ծավալի դեպքում: Գործող մեթոդը ըստ շարժիչի աշխատանքային ծավալի փոխակերպման համար դիտարկել ենք Ղազախստանում տրանսպորտային հարկի սահմանման օրինակը, որը առանձնանում է շարժիչի աշխատանքային ծավալի և հարկի փոխկապվածության բարձր ճկունությամբ: Արդյունքում առաջարկել ենք դրա տեղայնացման և կիրարկման հնարավոր տարբերակը:

Մեթոդական բարեփոխումներից զատ նաև բացահայտել ենք, որ բնապահպանական հարկի դրույքաչափերի վերանայման անհրաժեշտություն ևս կա՝ առնվազն գնաճի հաշվառման տեսանկյունից: Թե՛ արտանետման անշարժ, թե՛ շարժական աղբյուրներից մթնոլորտային արտանետումների բնապահպանական հարկման դրույքաչափերը սահմանման պահից ի վեր գնաճի նկատմամբ չեն ճշգրտվել, ինչի արդյունքում էականորեն արժեզրկվել են. օրինակ՝ բեռնատար ավտոտրանսպորտային միջոցներից արտանետումների համար բնապահպանական հարկի գործող դրույքաչափերի սահմանման պահից ցայսօր գնաճը կազմում է ավելի քան 90%: Ինդրին լուծում տալու նպատակով դիտարկել ենք Ղազախստանում գործող մոտեցման տեղայնացման հնարավորությունը: Այստեղ արտանետումների հարկի դրույքաչափերը սահմանվում են գործակիցների տեսքով, որոնք բազմապատկվում են ամսական հաշվարկային ցուցանիշով (ԱՀՑ): Օրինակ՝ SO_x-ի արտանետված մեկ տոննայի դրույքաչափը համարժեք է ԱՀՑ-ի տասնապատիկին: ԱՀՑ-ն յուրաքանչյուր տարի սահմանվում է կառավարության կողմից՝ հաշվի առնելով գնաճը և այլ գործոններ, այնուհետև դա օգտագործվում է հարկերը որոշելու համար¹³: Մասնավորաբար՝ եթե 2023թ. հունվարի 1-ից ԱՀՑ-ն կազմել է 3450 տենգե, ապա 2024թ. հունվարի 1-ից արդեն՝ 3692 տենգե¹⁴: Արդյունքում առաջարկել ենք Հայաստանում բնապահպանական հարկի դրույքաչափերը սահմանել գործակիցների տեսքով, որոնք կհաշվարկվեն ամսական հաշվարկային ցուցանիշի օրինակին համապատասխան ցուցանիշի նկատմամբ, որը հաշվի առնելով գնաճը՝ կսահմանվի յուրաքանչյուր տարի կառավարության կողմից:

¹³ OECD (2019), Addressing Industrial Air Pollution in Kazakhstan: Reforming Environmental Payments Policy Guidelines, OECD Green Growth Studies, OECD Publishing, Paris, էջ 28-29
<https://doi.org/10.1787/0e04ea86-en>

¹⁴ МЗП, МПИ, прожиточный минимум за 1995 - 2024 годы,
https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=1026672

Հաշվի առնելով հանրապետությունում արտանետման անշարժ աղբյուրներից անջատվող նյութերի որսման ցածր մակարդակը և տնտեսավարող սուբյեկտների կողմից օդապահական միջոցառումների իրականացման նախաձեռնությունների բացակայությունը՝ բնապահպանական հարկի դրույքաչափերի բարձրացմանը զուգահեռաբար, ինչը միանգամայն համապատասխանում է ՀՀ զարգացման ռազմավարական քաղաքականությանը, առաջարկել ենք «Կանաչ» սուբսիդիաների կիրարկման նոր մոտեցում, մասնավորապես՝ արտանետման անշարժ աղբյուրներից օդապահական միջոցառումների իրականացման արդյունքում արտանետումների կրճատման դիմաց տնտեսավարող սուբյեկտներին հարկային արտոնություններ տրամադրել:

Հայաստանում մթնոլորտային օդի պահպանության տնտեսական գործիքակազմի ողջ ներուժի իրացման և արդյունքում արտանետումների կրճատման համար բարենպաստ տնտեսական պայմաններ ապահովելու նպատակով առաջարկել ենք արտանետումների թույլտվությունների առևտրի համակարգի (ԱԹԱՀ) ներդրման և կիրառման ծրագիր: Որպես ծրագրի իրականացման վայր ընտրել ենք մայրաքաղաք Երևանը, ինչը պայմանավորված է արտանետման անշարժ աղբյուրներից մեկ կմ² հաշվով մթնոլորտային արտանետումների քանակով Երևանի բացարձակ առաջատար լինելու հանգամանքով, որը ենթադրում է՝ Երևանում մթնոլորտային արտանետումներով պայմանավորված սոցիալական ծախսերը գերակշռում են: Որպես առաջնային ընդգրկման ենթակա աղտոտիչ դիտարկել ենք փոշին, որի նվազեցմանն ուղղված միջոցառումների իրականացման խնդիրը էկոլոգատնտեսական տեսանկյունից ամենահրատապն է: Ծրագրի առաջարկման համար հիմք է հանդիսացել Հնդկաստանի Գուջարաթ նահանգի Սուրաթ և Ահմադաբադ քաղաքներում որոշակիորեն համանման ծրագրի հաջող իրականացումը: Հաշվի առնելով ազգային տնտեսական առանձնահատկություններն ու հնարավորությունները, ինչպես նաև ԱԹԱՀ-ի կիրարկման միջազգային փորձը՝ մշակվել է Հայաստանում ԱԹԱՀ-ի տեղայնացման և գործարկման ենթակա տարբերակը:

Ատենախոսությունը եզրափակվում է «**Եզրակացություններ**» բաժնով, որտեղ առենախոսական աշխատանքում իրականացված ուսումնասիրությունների արդյունքների հիման վրա ձևակերպվել են հետևյալ ընդհանրական եզրակացությունները և առաջարկությունները.

- Շուկայական տնտեսության պայմաններում շրջակա միջավայրի, այդ թվում՝ մթնոլորտային օդի պահպանության բնագավառում տնտեսական կառուցակարգի կիրառումը առանցքային կարևորություն ունի՝ պայմանավորված էքստերնալների ինտերնալիզացիայի անհրաժեշտությամբ,

ինչն էլ շրջակա միջավայրի պահպանության տնտեսական կառուցակարգի ձևավորման շարժառիթ է հանդիսացել: Բացի այդ, տնտեսական կառուցակարգի գործադրումը, ի տարբերություն այլ եղանակների, կարող է ապահովել շրջակա միջավայրի վրա բացասական ներգործության կրճատում առավել ցածր ծախսերով:

- Աշխարհում առ այսօր ձևավորվել է մթնոլորտային օդի պահպանության տնտեսական կառուցակարգի բազմաբաղադրիչ գործիքակազմ, որի յուրաքանչյուր գործիք հիմնված է սկզբունքորեն տարբեր մոտեցման վրա, մասնավորաբար՝ մի դեպքում տնտեսավարող սուբյեկտները մթնոլորտային օդի աղտոտելու համար հարկեր են վճարում, մյուս դեպքում ֆինանսական օժանդակություն են ստանում արտանետումների կրճատման նպատակով, իսկ մեկ այլ դեպքում նրանց արտանետումների տնտեսաժառանգությունների վաճառքից եկամուտներ ապահովելու հնարավորություն է ընձեռնվում: Այսուհանդերձ, հարկ է ընդգծել, որ գոյություն չունի առանձին ամենազոր գործիք, որի միջոցով հնարավոր է հասնել առաջադրված էկոլոգատնտեսական նպատակներին, այլ անհրաժեշտ է տնտեսական գործիքների համատեղ գործադրում, ինչի շնորհիվ հնարավոր կլինի ապահովել թե՛ արտաքին ծախսերի ինտերնալիզացիա և թե՛ արտանետումների կրճատման տնտեսական գրավչություն: Դրա մասին են փաստում աշխարհի զարգացած երկրների՝ արտանետումների ծավալների կրճատման հարցում գրանցած հաջողությունները, ինչը վկայում է հասարակության և, ընդհանրապես, ողջ բիոտայի համար անվտանգ մթնոլորտային օդ ապահովելու տնտեսական գործիքակազմի բավարար ներուժի մասին:
- ՀՀ-ում մթնոլորտային օդի պահպանության բնագավառում գործադրվող տնտեսական կառուցակարգը ձևավորման սկզբից ի վեր ենթարկվել է որոշակի բարեփոխումների, այդուհանդերձ, ներկայումս որպես հիմնական տնտեսական գործիք է հանդիսանում բնապահպանական հարկը, որը, սակայն, տնտեսապես չի խթանում օդապահպան միջոցառումների իրականացումը, ինչի մասին են փաստում արտանետման անշարժ աղբյուրներից անջատված վնասակար նյութերի որսման ցածր մակարդակը և տնտեսավարող սուբյեկտների կողմից արտանետումների կրճատմանն ուղղված նախաձեռնությունների բացակայությունը:
- Որպես ավտոտրանսպորտային արտանետումների կրճատմանն ուղղված դրական փորձ դրսևորվել է մթնոլորտային օդի պահպանության տնտեսական կառուցակարգի նոր գործիքի՝ հարկային արտոնության կիրառությունը: Հետազոտության արդյունքները վկայում են՝ նոր գործիքի կիրարկումը

Էականորեն նպաստել է հանրապետությունում էլեկտրամոբիլների թվաքանակի ավելացմանը: Դա վերահաստատում է «կանաչ» սուբսիդիաների՝ էկոլոգատնտեսական դրական արդյունքներ ապահովելու գործում կենսունակությունը և վկայում նմանօրինակ մոտեցումների շարունակման և ընդլայնման նպատակահարմարության մասին:

- Մթնոլորտային օդի պահպանության տնտեսական կառուցակարգի ազգային մոդելը առավելապես «փափուկ» բնույթի է և, ըստ էության, գործում է «աղտոտի՛ր, բայց վճարի՛ր» սկզբունքով, մինչդեռ մթնոլորտային օդի աղտոտվածությամբ պայմանավորված տնտեսությանը հասցվող զգալի կորուստների և հասարակության՝ մթնոլորտային օդի որակով անբավարարվածության պայմաններում տնտեսական կառուցակարգի խթանող մոդելին անցում կատարելը կայուն զարգացման ապահովման տեսանկյունից ժամանակի հրամայականն է:
- Շրջակա միջավայրի պահպանության միջոցառումների պետական ֆինանսավորման օրենքով սահմանված ծավալների և փաստացի ֆինանսավորման անհամապատասխանությունը, ինչպես նաև վերջինիս նվազ տեսակարար կշիռը ՀՆԱ-ում վկայում են, որ այս հարցում անհրաժեշտ է իրականացնել թե՛ իրավական կարգավորման ճշգրտումներ, թե՛ բնապահպանական միջոցառումների ֆինանսավորման համար պետական եկամուտների ավելացմանն ուղղված միջոցառումներ:
- ՀՀ-ում մթնոլորտ արտանետված վնասակար նյութերի ծավալների և ՀՆԱ-ի փոխազդեցության գնահատման արդյունքում բացահայտվել է, որ թե՛ կարճաժամկետում, թե՛ երկարաժամկետում անշարժ աղբյուրներից մթնոլորտ արտանետված վնասակար նյութերի և ՀՆԱ-ի ծավալների միջև նկատվում է դրական կապ, իսկ ավտոտրանսպորտային արտանետումների վրա ՀՆԱ-ի ծավալների ազդեցություն կարճաժամկետում չի նկատվում, դրական կապ է նկատվում 3 լազ ուշացումով, իսկ երկարաժամկետում՝ 11 տարի հետո դրսևորվում է բացասական կապ: Բացահայտված կապերը փաստում են անշարժ աղբյուրներից մթնոլորտային արտանետումների կրճատման հարցում տնտեսական կառուցակարգի արդյունավետության բարձրացմանն ուղղված միջոցառումների նախաձեռնման խիստ անհրաժեշտությունը և ավտոտրանսպորտային արտանետումների տնտեսական կարգավորման գործիքակազմի հետագա լավարկման կարևորությունը:
- Ավտոտրանսպորտային միջոցների բնապահպանական հարկման գործող կառուցակարգը չի ապահովում էկոլոգիական գործոնի համաչափ հաշվառում՝ պայմանավորված բնապահպանական հարկի ըստ շարժիչի հզորության

ձևավորման մեթոդական մոտեցմամբ, իսկ գործող դրույքաչափերը սահմանման պահից ի վեր գնաճի նկատմամբ չեն ճշգրտվել, ինչի արդյունքում դրանք էականորեն արժեզրկվել են, մինչդեռ ավտոտրանսպորտային արտանետումները ընդհանուր արտանետումներում գերակշռում են, իսկ դրանց դիմաց գանձվող բնապահպանական հարկերը բազմապատիկ գերազանցում են անշարժ աղբյուրներից մթնոլորտային արտանետումների համապատասխան հարկերին: Բացահայտված մեթոդական և համակարգային խնդիրներին լուծում տալու նպատակով առաջարկվել է ավտոտրանսպորտային արտանետումների բնապահպանական հարկման նոր մեթոդ, որի դեպքում բնապահպանական հարկի հաշվարկը իրականացվում է շարժիչի աշխատանքային ծավալի հիման վրա, իսկ դրույքաչափերի արժեքի պահպանման համար՝ նոր եղանակ, որը ապահովում է դրույքաչափերի սահմանման գործընթացում գնաճի հաշվառում: Արդյունքում՝ ձևավորված նոր կառուցակարգի շնորհիվ ապահովվելու է «Աղտոտողը վճարում է» սկզբունքի արդարացիորեն իրացում և առավել անվտանգ ավտոտրանսպորտային միջոցների շահագործման խթանում, ինչպես նաև շրջակա միջավայրի պահպանությանն ուղղված միջոցառումների ֆինանսավորման համար պետական եկամուտների էական ավելացում:

- Արտանետման անշարժ աղբյուրներից մթնոլորտային արտանետումների բնապահպանական հարկի գործող դրույքաչափերը ոչ միայն հնարավորություն չեն տալիս փոխհատուցելու մթնոլորտային օդի աղտոտման արդյունքում հասցվող վնասը և չեն խթանում օդապահպան միջոցառումների իրականացումը, այլև, չնայած 2018-2020թթ. որոշակի բարձրացմանը, ժամանակի ընթացքում արժեզրկման պատճառով իրականում նվազել են: Այս դեպքում ևս միջազգային հաջող փորձի հիման վրա առաջարկվել է համակարգային լուծում՝ ուղղված դրույքաչափերի արժեքի պահպանմանը:
- Արտանետման անշարժ աղբյուրներից մթնոլորտային արտանետումների բնապահպանական հարկի խթանիչ հատկության բարձրացման նպատակով առաջարկվել է նաև բնապահպանական հարկի արտոնության կիրառման նոր մոտեցում, որը ենթադրում է տնտեսավարող սուբյեկտներին օդապահպան միջոցառումների շնորհիվ արտանետումների կրճատման դիմաց հարկային արտոնությունների տրամադրում: Իսկ մթնոլորտային օդի պահպանության հարցում տնտեսական գործիքակազմի ողջ ներուժի իրացման բացը լրացնելու և մթնոլորտային օդի աղտոտվածությունը կրճատելու նպատակով ՀՀ զարգացման ռազմավարական քաղաքականությանը համահունչ մշակվել է միջազգային մակարդակում հաջողություններ գրանցած ԱԹԱՀ-ի

(արտանետումների թույլտվությունների առևտրի համակարգ) տեղայնացման ու գործարկման ծրագիր, որի հաջող իրագործման դեպքում կստեղծվեն մայրաքաղաքում մթնոլորտային օդի փոշով աղտոտվածության կրճատման տնտեսապես բարենպաստ պայմաններ:

Ատենախոսության հիմնական արդյունքները և դրույթները հրատարակվել են հետևյալ գիտական հոդվածներում՝

1. **Գասպարյան Գ., Աֆյան Ն.,** «Շրջակա միջավայրի պահպանության տնտեսական մեխանիզմի գործիքակազմը», «**ԲԱՆԲԵՐ ՀՊՏՀ**», 4(56), 2019, էջ 108-118:
2. **Գասպարյան Գ.,** «Շրջակա միջավայրի պահպանության ոլորտի ֆինանսավորման հիմնախնդիրը ՀՀ-ում», «**Տարածաշրջան և աշխարհ**» գիտավերլուծական հանդես, № 6, 2020, էջ 101-104:
3. **Գասպարյան Գ.,** «Մթնոլորտային օդի որակի պահպանությանն ուղղված տնտեսական կառուցակարգը ՀՀ-ում», «**ԲԱՆԲԵՐ ՀՊՏՀ**», № 2, 2022, էջ 132-145, DOI: 10.52174/1829-0280_2022.2-132:
4. **Գասպարյան Գ.,** «Շրջակա միջավայրի պահպանության տնտեսական կառուցակարգի տեսամեթոդական հիմունքներն ու առանձնահատկությունները». «**Գիտական Արցախ**» պարբերական, № 2(17), 2023, էջ 183-197, DOI:10.52063/25792652-2023.2.17-183:
5. **Գասպարյան Գ.,** «Մթնոլորտային օդի պահպանության տնտեսական կառուցակարգի գործիքակազմն ու կիրարկման միջազգային փորձը». «**Գիտական Արցախ**» պարբերական, № 1(20), 2024, էջ 209-224, DOI:10.52063/25792652-2024.1.20-209:
6. **Gasparyan G., Ghantarchyan R., Terzyan H.,** «GDP Growth Consequences for the Air Pollution Levels in Armenia», «**MESSENGER of ASUE**», 1(76), 2024, pp. 121-132. DOI: 10.52174/1829-0280_2024.1-121:
7. **Gasparyan G.,** «The Improvement of the Environmental Taxation of Vehicle Emissions in Armenia», «**Region and the World**» Scientific-Analytical Journal, №3, 2024, pp. 93-98, DOI: 10.58587/18292437-2024.3-93:
8. **Gasparyan G.,** «Improving the Economic Toolkit of Regulation of Atmospheric Emissions from Stationary Sources in Armenia», «**ALTERNATIVE**» academic journal, №2, 2024, pp. 125-134, DOI: 10.55528/18292828-2024.2-125:

**ПРОБЛЕМЫ РАЗВИТИЯ ЭКОНОМИЧЕСКОГО МЕХАНИЗМА В ОБЛАСТИ
ОХРАНЫ АТМОСФЕРНОГО ВОЗДУХА В АРМЕНИИ**

Автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата экономических наук по специальности 08.00.02 - «Экономика и управление народным хозяйством и его отраслями».

Защита диссертации состоится 18 апреля 2025г. в 13:30, на заседании Специализированного совета 015 Комитета по высшему образованию и науке Республики Армения действующего в Ереванском государственном университете, по адресу: 0025, г. Ереван, ул. Х. Абовяна 52

АННОТАЦИЯ

Проблема охраны атмосферного воздуха довольно остро стоит в Республике Армения. По данным опубликованным Организацией Объединенных Наций, загрязнение атмосферного воздуха в Армении во много раз превышает показатели, установленные Всемирной организацией здравоохранения, и ежегодно приводит к тысячам смертей граждан, в результате чего потери от загрязнения атмосферного воздуха в республике эквивалентны более 11% ВВП Армении. Помимо негативных экономических последствий загрязнения атмосферного воздуха, следует также отметить, что чистая, здоровая и устойчивая окружающая среда является неотъемлемой частью прав человека. Мировой опыт охраны окружающей среды показывает, что одним из эффективных подходов к охране окружающей среды, в том числе атмосферного воздуха, является применение экономического механизма.

С момента обретения Арменией независимости в сфере охраны атмосферного воздуха сформировался и действует определенный экономический механизм. Однако, учитывая сложившуюся эколого-экономическую ситуацию в республике, обусловленную загрязнением атмосферного воздуха, а также очень низкий уровень улавливания вредных веществ, выделяющихся из стационарных источников выбросов в атмосферу, и тенденцию к увеличению выбросов, становится очевидным, что разработка и реализация шагов и мер, направленных на повышение эффективности национального экономического механизма охраны атмосферного воздуха является весьма актуальной и неотложной.

Цель и задачи исследования: Целью исследования является выявление существующих фундаментальных проблем экономического механизма, применяемой в области охраны атмосферного воздуха в Республике Армения, и выдвижение возможных путей их решения. Для достижения заявленной цели в диссертации были поставлены и решены следующие основные задачи:

- изучить теоретико-методологические основы и особенности экономического механизма, применяемой в области охраны окружающей среды, в контексте охраны атмосферного воздуха,

- проанализировать и изучить экономические инструменты охраны атмосферного воздуха и международный опыт их применения,
- изучить национальный экономический механизм охраны атмосферного воздуха и оценить эколого-экономические результаты, обеспечиваемые им,
- оценить взаимосвязь между выбросами в атмосферу и экономическим ростом в РА,
- выявить недостатки экономического механизма регулирования выбросов автотранспорта и указать возможные пути их устранения и возможности реформирования механизма,
- с целью обеспечения сокращения выбросов в атмосферу от стационарных источников предложить дорожную карту по совершенствованию действующего экономического механизма и наметить приоритеты развития механизма.

Объектом исследования является экономический механизм, применяемый в области охраны атмосферного воздуха в Армении. **Предметом исследования** являются проблемы совершенствования и развития национального экономического механизма охраны атмосферного воздуха.

Научная новизна диссертации. На основе исследования, проведенного в рамках диссертации, получен ряд результатов, из которых основными положениями, отражающими научную новизну, являются:

- В результате оценки влияния экономического роста на выбросы в атмосферу в Республике Армения выявлены существующие взаимосвязи между валовым внутренним продуктом и выбросами в атмосферный воздух.
- На основе выявления методических и системных проблем налогообложения выбросов вредных веществ в атмосферный воздух автотранспортными средствами предложен новый механизм экологического налогообложения, учитывающий экологический фактор.
- Выявляя недостатки экономического механизма регулирования выбросов в атмосферный воздух из стационарных источников, разработана система мер по совершенствованию его инструментария.

PROBLEMS OF DEVELOPMENT OF THE ECONOMIC MECHANISM IN THE FIELD OF ATMOSPHERIC AIR PROTECTION IN ARMENIA

Abstract of the thesis for receiving the degree of the PhD in Economics for the specialty 08.00.02 – “Economy, the economics of its spheres and control”.

The defense of the dissertation will take place at 1:30 PM, on April 18, 2025 at the Meeting of the Specialized Council 015 in Economics of the Higher Education and Science Committee of the Republic of Armenia acting at the Yerevan State University, by address:
52 Abovyan str., Yerevan, 0025

ABSTRACT

The problem of atmospheric air protection is quite acute in the Republic of Armenia. According to data published by the United Nations, atmospheric air pollution in Armenia is many times higher than the air quality guideline levels set by the World Health Organization, and annually leads to thousands of deaths of citizens, as a result of which losses from atmospheric air pollution in the republic are equivalent to more than 11% of Armenia's GDP. In addition to the negative economic consequences of air pollution, it should also be noted that a clean, healthy and sustainable environment is an integral part of human rights. World experience of environmental protection shows that one of the most effective approaches to environmental protection, including atmospheric air, is the use of an economic mechanism. Since Armenia gained independence, a certain economic mechanism has been formed and is operating in the field of atmospheric air protection. However, taking into account the current environmental and economic situation in the republic, caused by air pollution, as well as the very low level of capturing of harmful substances released from stationary sources of atmospheric emissions, and the trend of increasing emissions, it becomes obvious that the development and implementation of steps and measures aimed at improving the efficiency of the national economic mechanism of atmospheric air protection is highly relevant and urgent.

The Purpose and Objectives of the Research: The purpose of the research is to identify the existing fundamental problems of the economic mechanism used in the field of atmospheric air protection in the Republic of Armenia, and to put forward possible ways to solve them. In order to achieve the stated goal, the following tasks were proposed and solved in the dissertation:

- to study the theoretical and methodological foundations and features of the economic mechanism used in the field of environmental protection in the context of atmospheric air protection,
- to analyze and study the economic instruments of atmospheric air protection and the international experience of their application,
- to study the national economic mechanism of atmospheric air protection and evaluate the environmental and economic results provided by it,

- to assess the relationship between atmospheric emissions and economic growth in the Republic of Armenia,
- to identify the imperfections of the economic mechanism of regulating vehicle emissions and indicate possible ways to eliminate them and the possibilities of reforming the mechanism,
- in order to ensure the reduction of emissions into the atmosphere from stationary sources, to propose a roadmap for improving the current economic mechanism and outline priorities for the development of the mechanism.

The object of the research is the economic mechanism used in the field of atmospheric air protection in Armenia. **The subject of the research** are the issues of improving and developing the national economic mechanism of atmospheric air protection.

The scientific novelty of the dissertation. Based on the research conducted within the framework of the dissertation, a number of results were obtained, among which the main provisions reflecting scientific novelty are:

- As a result of the assessment of the impact of economic growth on atmospheric emissions in the Republic of Armenia, the existing relationships between gross domestic product and atmospheric emissions have been identified.
- Based on the identification of methodological and systemic problems of taxation of emissions of harmful substances into the atmospheric air by vehicles, a new mechanism of environmental taxation is proposed that takes into account the environmental factor.
- Having identified the imperfections of the economic mechanism for regulating emissions into atmospheric air from stationary sources, a system of measures to improve its toolkit has been developed.

